

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ТОВТИН Я.І.

**П'ЯТНАДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА ТА ЇЇ РОЛЬ У ТУРЕЦЬКІЙ
ЕКСПАНСІЇ СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (1593-1606 рр.)**

В роботі мова йде про один з найважливіших етапів турецької експансії на теренах Центрально-Східної Європи. Основна увага зосереджена на ключових моментах так званої "П'ятнадцятилітньої війни", яка завершила чергове протистояння між Габсбурзькою монархією та Портою.

Велику увагу серед праць словацьких дослідників займають питання, які стосуються 150-літнього турецького панування на теренах Центрально-Східної Європи. Османська навала XVI ст. залишила глибокий слід в історії словацьких земель. Саме тому це питання неодноразово порушувалося словацькими дослідниками. Свій внесок при вивченні даної проблеми зробили В.Дангл, Є.Крайчовічова, М.Матуняк, П.Горват, Е.Тейніл, Й.Блашкович тощо. Серед українських дослідників ці питання, якщо і розглядаються то досить поверхово. Необхідно відзначити, що неабияку роль у турецькій експансії словацьких земель відіграла П'ятнадцятилітня війна.

Відтак, вже протягом першої половини XVI ст. турецька могутність на території колишнього Угорського королівства досягла найбільшого розмаху і, як результат, охопила територію південнославацьких земель, а подекуди досягла центральнославацьких шахтарських міст (принаймні Банської Штявниці та Нової Бани). Попри формальний мир, продовжувалися прикордонні сутички та грабівницькі напади на ці землі¹.

Оскільки до 1590 р. османське військо було задіяне у війні з Персією, яка тривала з 1578 р., то загрози відкритого конфлікту не було. Але після її закінчення необхідно було дислокувати велике турецьке військо в інший військовий конфлікт, позаяк поступово назрівали бунти серед яничар. Заради безпеки військо було відправлене до Європи, а дрібна прикордонна війна в Угорщині поступово переростала у великий, відкритий конфлікт². Довга війна, яку окремі словацькі історики минулого століття назвали "П'ятнадцятилітньою", не була викликана лише внутрішньою ситуацією в Угорщині. До її причин відносять також конфлікти в Хорватії у 1592 р. Отже, вона мала і свої зовнішньополітичні чинники та була предметом уваги європейської політики.

Таким чином, доцільним є з'ясування першопричин цієї війни. Наприкінці XVI ст. питання турецької небезпеки та боротьби з новими натисками османів знову активізувалося. Насамперед, це було зумовлено тим, що у католицьких країнах посилювалися ренесансні погляди, які мали на меті зменшити релігійні розбіжності між християнською Європою та мусульманськими завойовниками; з іншого боку - піднесення могутності Папи Римського, чому сприяла Контрреформація, знову посилює гасло християнської одностайності проти невірних.

Товтин Яна Іванівна - аспірантка Ужгородського національного університету, кафедри історії стародавнього світу і середніх віків.

Хоча жодна з цих тенденцій не знайшла яскравого продовження в реальних подіях, посилення антитурецької політики Папської курії в епоху Контрреформації було природним³. Папська курія підтримувала гасло антитурецької війни та утворення антитурецької ліги, що зіграло свою роль у назріваючому конфлікті.

Слід зауважити, що найбільш вагомими з усіх причин війни вчені виділяють, насамперед, економічні, а точніше - господарські чинники. Обидва супротивники спустошували прикордонні землі, порушували умови мирного договору, що викликало надзвичайно важку суспільну ситуацію. Туркам не вдалося оволодіти Угорщиною на зразок Балкан. На відміну від балканських територій, угорські землі були колонізовані лише невеликою кількістю мусульман, і то здебільшого боснійцями. Останні, разом з турецькими військовими урядовцями, купцями, проживали в основному у містах - центрах османського управління. Не вдалося туркам створити в Угорщині і власну сильну адміністрацію, яка б повністю ліквідувала залишки адміністративного управління комітатів, самоуправління міст тощо⁴. Угорський віласт залишався переважно приватною прикордонною зоною. У 90-х роках XVI ст., узв'язку з підвищеною активністю тамтешніх гарнізонів, турки опинилися у важкій ситуації, оскільки проживали в основному в анклавних - центрах османського управління. Вони не могли покинути місто без військового супроводу. Все це призводило до руйнації господарської основи військового управління та адміністрації⁵.

Важка ситуація панувала і в самій Османській імперії. У результаті "революції цін" погіршилося становище у господарському житті, що значно вплинуло на турецьке суспільство. Кризові явища охопили і ленну систему - основу військової сили Туреччини. У турецькому війську поступово почали переважати найманці, які були готові до нових змін. Разом з тим, Османська імперія поступово збільшувала військовий тиск на Європу.

Початок нової війни не пройшов безслідно і для Габсбурзької монархії. Насамперед проблема торкнулася грошових питань - *nervus belli*, без чого не могло бути і мови про війну. Якщо оборона угорських кордонів у період перемир'я коштувала 1 млн. золотих, то витрати на війну значно перевищували цю суму. Все це вело не лише до збільшення податків, але і до пошуків допомоги та позик із-за кордону. Відтак, ці питання мали надзвичайно делікатний характер, оскільки згода протестантських прошарків з новими податками тягла за собою пом'якшення релігійної політики Габсбургів.

Закордонну допомогу представники династії могли чекати від багатьох іспанських прибічників та Папи Римського, який не лише сам виділив гроші, але й організував допомогу католицьких князів. Фінансова допомога Папи не була єдиною інтервенцією папства задля успіху спільної справи християнства. Папа Климентій VIII організував і широку дипломатичну діяльність. У 1593 р. він відрядив послів до румунських князівств, Московії і навіть до Персії з метою знайти союзників для Рудольфа II. В результаті переговорів було укладено союз із Трансільванією та задунайськими князівствами, а в ході вже самої війни - і з Валахією (1595 р.). Спроби підписати угоду з Московією та Персією не мали успіху⁶.

Цікавим є те, що союзників Габсбурги знайшли не на Заході, а на Сході, тоді як Іспанія та Венеція відмовилися вступити до антитурецького союзу, принаймні до того часу, доки мова йшла про військову допомогу. Слід наголосити, що Габсбургів штовхали на конфлікт з Османською імперією не лише інтереси Папської курії, яка, як відомо, намагалася під гаслом християнської одностайності протистояти поширенню реформаційних ідей, але і тиск з боку угорської шляхти, яка сподівалася зменшити османську могутність в Угорщині та приєднати Трансільванію до королівських земель. Більшість дослідників вважають, що Габсбурги, ймовірніше за все, уникнули б відкритого конфлікту з турками⁷. Надзвичайно великою проблемою для імператора була і сама Угорщина, долю якої, фактично, мала вирішити назріваюча війна.

Угорська шляхта вже тривалий час намагалася отримати левову частку в керівництві військом, що дислокувалося на її землях. Окрім бажання покращити оборону, шляхта намагалася використати це військо у власній політиці. На сеймі у Братиславі, який відбувся у 1593 р., ерцгерцог Матіас намагався отримати від угорської знаті якомога більше коштів на турецьку війну. Це дворяни використали у власних інтересах: окрім питання про перевагу в політичному та церковному житті Угорщини, вони домагалися можливості отримати ініціативу у вирішенні турецького питання, що стосувалося угорських земель. Ерцгерцог цю ініціативу відкинув і зосередив увагу на збиранні коштів для війни.

Події, які відбулися на братиславському сеймі, безпосередньо позначилися на майбутніх військових діях, адже саме тому угорське військо та воєначальники, за винятком Мікулаша Палфія, не відігравали у цій війні вирішальної ролі⁸. Імператорський двір намагався зібрати якомога більше підтримки в антитурецькій обороні, але, беручи до уваги важке внутрішнє становище країни, він не полишав надії продовжити мирні стосунки у будь-якому вигляді. Ще восени 1592 р. Рудольф II відправив до Константинополя посланця Креквітца з проханням продовжити дію мирного договору⁹. Монарх обіцяв виплатити запізнений харадж (вплата, трибут), а разом з тим вимагав повернути Бігач та інші фортеці, які нещодавно були зайняті турками. Відтак, вже події наступного року вказали на те, що продовження перемир'я було значно важче, ніж розпочати нову відкриту війну¹⁰.

Свою роль у загостренні ситуації відіграло і те, що Габсбурги із запізненням виплатили річний харадж - 30 тис. золотих. У 1592 р. імператорський двір затримав виплату річного хараджу через те, що боснійський санджак-бей взяв фортецю Бігач¹¹. Загальне загострення відносин між Османською імперією та Габсбургами викликало і призначення нового візира у Стамбулі.

В ході військових дій у Хорватії почався бунт яничар, після чого у січні 1591 р. місце Сіявуша-паші зайняв албанець Коджа Сінан-паша, якого Вацлав Вратіслав із Мітровиць назвав "*найкращим християнським ворогом*"¹². Фактично, війна розпочалася на південному кордоні, коли боснійський Гасан-паша у 1592 р. здійснив напад на хорватські землі і почав облогу фортеці Сісак. В результаті перемоги Томаша Ердьоді, хорватського пана, над турецьким загоном, султан Мурад III (1574-1599) оголосив нову війну

Габсбургам¹³. Від самого початку війна мала декілька центрів. На півдні турки у 1593 р. рушили на Сісак, Веспрім та Палоту.

У той же час готувався наступ і на східнославацьких землях, де капітан “*гірської*” Угорщини Крифтох Тіффенбах за підтримки східнославацької шляхти та трансільванського магната Жигмунда Ракоці зібрав чисельне військо і навіть декілька гармат. На початку листопада 1593 р. вони рушили у напрямку до Філякова. Першою фортецею, яку було взято в облогу, стала Соботка, поблизу Рімавської Сobotи¹⁴. Отже, на початковому етапі війни габсбурзькі війська діяли більш, ніж успішно. В результаті кампанії 1593 р. вони здобули Філяково, Дівін, а на черзі були Модрий Камінь, Сечани, Дрегель та деякі інші фортеці¹⁵.

Відтак, взяття Філякова було першим великим і яскравим успіхом імператора у цій війні. У подальшому передбачалося заволодіти Гатваном. Але плани змінилися, оскільки стало відомо про зосередження великої кількості ворожого війська поблизу Сечан, проти якого К.Тіффенбах надіслав загін під керівництвом Іштвана Баторі та Юрая Другета із Гуменного. Саме ці відділи на початку грудня 1593 р. перемогли турецький авангард. Так завершилася акція, яку турки організували на допомогу Філякову, після чого було вирішено розпустити військовий табір на р.Іпель. Щодо долі таких фортець, як Модрий Камінь, Буюк, Гайначки, Гольоко, то вони були взяті фактично без бою, оскільки турецькі гарнізони покинули їх ще до приходу габсбурзьких військ. Взяття Філякова зумовило таку паніку в сусідніх Сечанах, що з міста повтікали навіть деякі турецькі офіцери разом зі своїм військом.

Початком весняної кампанії 1594 р., з огляду на значущість, мало стати взяття Новограду. У розпорядженні габсбурзького військового командування лише на території сучасної Словаччини знаходилося 40-тисячне військо. З початком акції зволікалося через певні незгоди військового командування. Палфій, який очолював переддунайський капітанат, вважав за необхідне перш за все взяти Острігом. Граф Гардегг, командувач Рабу, був переконаний, що доцільним є насамперед взяття Столичного Велеграду¹⁶. Варто зауважити, що з січня 1594 р. головнокомандувачем габсбурзького війська став ерцгерцог Матіас. У лютому 1594 р. 30-тисячне військо зупинилося біля Нітри, і саме тут було вирішено йти на Новоград. У Нових Замках, Дрегелі та Левіцях були дислоковані війська Переддунайського капітанату та комітатів “*гірської*” Угорщини. У їхньому розпорядженні знаходилися 12 великих гармат і декілька менших мортир (малі гармати). З цим військовим потенціалом габсбурзькі відділи 8 березня 1594 р. взяли в облогу Новоград¹⁷.

Турки при такому розгортанні подій організували передову оборону фортеці з метою перешкодити наступу імператорського війська, яке на той час мало значну перевагу. Ймовірно, що Палфій розраховував на факт неочікуваності, але той не зіграв своєї ролі, тому необхідно було почати облогу фортеці. 9 березня до табору прибув ерцгерцог Матіас. Разом з тим, зволенський, муранський гарнізони та гарнізони шахтарських міст поповнилися за рахунок братиславського загону¹⁸. Сильний гарматний обстріл налякав захисників фортеці і після одного дня облоги Новоград капітулював, але, як і попередні фортеці за умови вільного відходу з міста. 10 березня фортецю залишили 450 турецьких воїнів та декілька десятків жінок з дітьми, які рушили до Буди.

Як засвідчують турецькі джерела, намісника фортеці Каракаріелі Мухамеда повісили на знак застереження іншим намісникам¹⁹. За записами списького літописця, новоградського бея ув'язнив, а потім його стратив сам будинський намісник. Причиною цього була легка здача фортеці²⁰. Внаслідок падіння Новограду було звільнено територію центральнословацьких міст від непосредного османського сусідства та впливу. Подальший наступ габсбурзьких військ був спрямований на захід, тобто проти Острігому, важливої турецької фортеці на р. Дунай, а також проти Солноку²¹.

Чисельність імператорського війська дозволяла провести одразу обидві акції, однією з яких мав керувати Криштоф Тіффенбах (Солнок), а облогою Острігому керував сам ерцгерцог Матіас. Свою роль у 20 - денній облозі Острігому, щоправда, невдалій, зіграла звістка про прибуття татарських загонів до Угорщини, внаслідок чого після 6-ти безуспішних нападів облога була знята, а сам ерцгерцог рушив до Комарна, звідти до Рабу, оскільки в цьому ж напрямку рухалися і головні сили османського війська, якими командував сам візир²².

Невдалою була і спроба взяти Гатван, який охороняв підходи до Пешту зі сходу. Походом керував Тіффенбах, котрий вважав за доцільне взяття саме Гатвану, а не Солнока. На початку травня 1594 р. він рушив з військом на південний захід. Поблизу Ясзберені, завдавши поразки загону будинського намісника, Тіффенбах взяв у облогу Гатван, який був центром одного із санджаків. Але, не отримавши від Матіаса військової підмоги та засобів, він змушений був відмовитися від подальшої облоги²³. Слід наголосити, що вже протягом другого року війни почали проявлятися певні недоліки підготовки габсбурзького війська: затримувалася виплата коштів найманцям, невістачало харчів, які потім солдати компенсували "грабуванням" підданого населення, поступово виникали проблеми з озброєнням.

З політичної точки зору для Габсбургів події розгорталися досить позитивно. Повстання проти османського іґа спалахнуло у Валахії, з якої на осінь 1594 р. було вигнано всіх турків. Разом з тим, проти османського панування об'єдналися трансільванський князь І. Баторі та молдавські й валаські князі. Свою роль тут зіграла і габсбурзька та англійська дипломатія. На початку 1595 р. представники Трансільванії в Празі підписали угоду про спільні дії проти Османської імперії. В результаті цих подій турецькі війська були зосереджені не в Угорщині, а у Валахії. У липні 1595 р. щойно призначений візир Фергад-паша вирушив до Русі, де було побудовано міст через Дунай. Після переходу через річку, валаський воєвода Міхай Хоробрий наприкінці серпня 1595 р. розгромив турецьке військо, яке очолював Сінан-паша. Тим часом габсбурзькі війська на чолі з К. Мансфельдом взяли в облогу Острігом²⁴.

Після падіння Острігому 1 серпня 1595 р., вже наступного дня в результаті зради командуючого гарнізоном були взяті Вишеград та Ваців. Значних успіхів досягли габсбурзькі війська і на хорватських прикордонних землях²⁵. Взяття Острігому мало велике значення для оборони словацьких земель. Його падіння, як і здобуття наступних фортець, суттєво зменшили шанси Порти знову підкорити замки та фортеці у басейні р. Пель²⁶. Аналізуючи події 1595 р., можна сміливо говорити про втрату турками

ініціативи у “П’ятнадцятилітній війні”, оскільки поступово зменшувалася могутність Османської імперії на подунайських землях. Характерними були ознаки того, що Стамбул мав велике бажання підписати мирний договір із Габсбургами. Але війну мав намір продовжувати віденський двір. Щоправда, жодна зі сторін не могла передбачити, що військові дії продовжуватимуться аж до 1606 р. Вже в ході подій 1596 р. габсбурзькі та угорські війська взяли Гатван, турки натомість оволоділи фортецею Ягер²⁷.

Втрата останньої фортеці досить сильно позначилася на долі населення східнословачьких земель, оскільки знаменувала собою можливість відновлення турецького панування в цьому регіоні. 13 жовтня 1596 р. турки заволоділи Ягерським укріпленням, як наслідок - околиці Ягера знову потрапили під владу османів²⁸. Після цього Порта прийняла рішення про початок нового походу.

Навесні 1596 р. досить серйозно споряджене військо рушило в похід, який очолив сам султан Мурад III (1595-1603)²⁹. Під час походу було вирішено, що він буде спрямований саме проти Ягера, оскільки в першу чергу бралася до уваги роль фортеці при об’єднанні із Трансільванією. Суттєвим аргументом також став факт використання копалень словацького Рудогір’я. Таким чином, після повернення із Ягера османське військо 23 вересня неподалік від Мезокерестешу зіткнулося з об’єднаними габсбурзько-трансільванськими силами. Вирішальна битва відбулася 26-28 вересня. Після успішного нападу імператорського війська турецькі загопи почали відступати.

Габсбурзьке військо, зрадівши швидкій перемозі, вирішило захопити турецький табір, чим відкрило успішний наступ османським вершникам, які й вирішили долю битви. Бій поблизу Мезокерестешу був єдиним на відкритій місцевості протягом всієї війни. Турки прирівнювали його до Могача та Чалдирану³⁰. За успішний контрнаступ Сігілізад Сінан-паша отримав титул великого візира і вже під іменем Фет Гірей був відомий як кримський хан. Битва біля Мезокерестешу вирішила подальшу долю Ягера, який залишився в руках османів і фактично замінив втрату Філякова. Ця фортеця стала ядром турецьких і татарських нападів на словацькі землі, а разом з тим і на сусідню Трансільванію, а саме її західні частини. В результаті нового розширення турецької могутності у східних частинах словацьких земель зростає і військово-політичне значення Кошиць, які стають центром оборони північно-східної частини Угорського королівства³¹.

З перемогою при Мезокерестеші турки пов’язували й надії на відновлення своєї переваги у Центрально-Східній Європі, оскільки з цього часу габсбурзькі війська почали уникати боїв з турецьким військом на відкритій місцевості. Імператорські відділи використовували для наступу і сутичок найбільш вигідний для цього час - насамперед весну та пізню осінь³². Наступний 1597 р. відзначився в першу чергу зміною тактики ведення війни, що було пов’язане з початком так званої “позиційної війни”. В ході військової кампанії османське військо, прибувши до Угорщини, здобуло Тату та почало подальший наступ, але при спробі оточити Ваців зазнало поразки. У свою чергу, М.Палфій та А.Шварценберг взяли Рабу. Наступними досягненнями габсбурзького війська було взяття Тати, Папи та Веспріму і навіть спроба оточити Буду³³.

Навесні 1599 р. похід до Угорщини очолив сам візир Ібрагім-паша. Дійшовши до Острігому та зустрівшись з ворожим військом, візир запропонував розпочати мирні переговори. Однак перемовини розпочалися лише восени 1599 р. на Ондрієвському острові, неподалік від Острігому. Габсбурзьку сторону представляли М.Палфій, Ф.Надяшді, архієпископ Острігомський Ян Куташі та дипломат Б.Пеззен. Переговори виявилися нелегкими, оскільки кожна зі сторін мала бажання залишити за собою те, що здобула в ході війни, а від супротивника вимагала повернути втрачене. Так, турки окрім Острігому хотіли повернути Філяково, Сечани, Новоград і навіть Рабу. Габсбурзькі представники, передусім, мали бажання повернути Ягер, Гатван та ще деякі менш значущі укріплення, причому керувалися тим, що залишать за собою і ті фортеці, які були взяті від турків. Відтак, переговори були завершені, а візир разом з військом рушив до Нових Замків, але не стільки з метою взяти фортецю, скільки спустошити околиці.

1600 р. був для турків досить вдалим. Візир Ібрагім-паша зміг взяти Каніж, який виконував роль форпосту на габсбурзькі та хорватські землі. Імператорське військо опинилося у важкому становищі, подекуди доходило навіть до бунтів серед найманців та суперечок між австрійськими та угорськими полководцями. Негативно на розвитку військових дій позначилася і смерть М.Палфія³⁴.

Проблеми не оминули також і турків. Протистояння з підданими в Анатолії змусили султана почати чергові мирні переговори. Вимоги Габсбургів - повернути Ягер, Каніж та відмовитися від Трансільванії - Порта не прийняла³⁵. Раптова смерть Ібрагіма-паші затримала турецькі акції в Угорщині, оскільки новопризначений візир Гасан-паша прибув до Белграду лише на початку вересня 1601 р. Було вирішено йти на Буду, оскільки до турецького табору дійшла звістка про розташування габсбурзьких військ неподалік від Рабу³⁶.

15 жовтня окремі імператорські загоны завдали поразки турецьким військам і взяли Столичний Велград. Інша частина війська під командуванням ерцгерцога Фердинанда безуспішно намагалася повернути Каніж³⁷. Хід війни не змінився і наступного року.

Подальший перебіг подій був непосредньо пов'язаний із зовнішніми чинниками. Зростання економічних проблем та соціальної нестабільності не оминуло і Османську імперію. На початку 1603 р. вибухнуло велике повстання сипагіїв, яке яничари зуміли придушити. Однак цей виступ не залишився без наслідків. Частина повстанців врятувалася втечею до Анатолії і продовжувала діяти таємно.

Неспокій в Анатолії намагався використати у своїх інтересах перський шах Аббас, який влітку 1603 р. витіснив турків із нещодавно підкорених кавказьких земель. Це, фактично, означало послаблення османської могутності не лише на угорському фронті, але і підвищення фінансових та матеріальних витрат країни в цілому. Турецьке військо було змушене розділитися на дві частини, щоб протидіяти ворогам на Заході і на Сході. Про падіння могутності османського військового потенціалу свідчить і призначення у 1603 р. боснійським намісником Делі Гасана, одного з керівників джелалайського руху.

Проблеми не минули і супротивників Османської імперії. Успіхи 1602 р., коли угорське військо взяло Пешт, а Жигмунд Баторі поступився імператору Трансільванією, використало радикальне католицьке угруповання при віденському дворі як сприятливий момент для початку Контрреформації у Трансільванії та Угорщині. Окрім цього, остання фаза *“П’ятнадцятилітньої війни”* ускладнилася ще і повстанням трансільванського вельможі Іштвана Бочкаї³⁸. Події повстання сфокусувалися у декількох важливих моментах, а саме свавільних діях іноземних найманців, компрометації габсбурзького абсолютизму та сприянні поширенню Реформації. І.Бочкаї, як спільник Порти, за допомогою гайдуцьких військ оволодів Трансільванією та намагався приєднати землі *“гірської”* Угорщини³⁹.

У цій ситуації турки відновили на початку 1604 р. мирні переговори з Габсбургами, які проходили спочатку в Пешті, а потім у Буді. Як і попередні, вони закінчилися безуспішно. У ході подальших військових дій турки оволоділи Вацовом і намагалися взяти Острігом⁴⁰. Але бунт яничар призупинив подальші військові акції. 14 жовтня 1604 р. облогу Острігома було знято, а візир дав згоду почати ще одні переговори про підписання миру. В переговорах брали участь будинський намісник Бекташ-паша, Ян фон Моларт, воєначальник Комарна. Турецька сторона запропонувала обмін Каніжу на Острігом, але представники віденського двору не вважали цей обмін доцільним, оскільки брали до уваги значення Острігому при обороні дунайської лінії.

Слід зауважити, що окрім прямих габсбурзько-турецьких переговорів, тривали і дискусії щодо положень мирного договору. Імператорські представники намагалися окремо домовитися з посланцем кримського хана в Клузі. Але коли дійшло до конкретних результатів, свою роль зіграв початок повстання С.Бочкаї⁴¹.

Перетинання перебігу подій повстання І.Бочкаї та *“П’ятнадцятилітньої”* війни, безумовно, вело до чергових мирних дискусій, оскільки після перших безуспішних спроб придушити повстання віденський двір намагався протидіяти йому мирними переговорами, які були відкинуті керівником повстання. Ймовірно, що скоріш за все, Габсбурги не очікували такого розгортання подій і тому успіх й надалі залишався за І.Бочкаї і наступного 1605 р. Пріоритетною метою співпраці І.Бочкаї і Порти була координація дій підготовки нападу на Острігом. Війська повстанців разом із допоміжними татарськими загонами в той час, коли турецьке військо розпочне облогу фортеці, повинні були здійснити напад на габсбурзькі володіння та послабити їх із тилу.

29 вересня 1605 р. турки після тритижневої облоги зуміли взяти Острігом. На той час вони вже заволоділи Вишеградом, Веспрімом та Палотою. 17 жовтня капітулював і гарнізон Нових Замків.

Таким чином, ще весною 1605 р. гайдуки спустошили велику частину східної Моравії та південно-західних словацьких земель. Ці напади та плундрування були характерні і влітку 1605 р., тобто під час облоги та взяття Острігому. Але слід зауважити, що місцеве населення страждало не лише від нападів гайдуків. Є свідчення і про подібну діяльність найманих військ генерала Ю.Басти, які вимагали від місцевого населення засобів та продуктів

харчування. Яскравим прикладом цього є містечко Бановці, яке спіткала така участь у квітні 1605 р.⁴²

Вже наприкінці 1605 р. або ж на початку 1606 р. султану стає відомо про намір Іштвана Бочкаї укласти мир з віденським двором. Саме тому османи вже не брали до уваги подальші спільні акції. На завершення всього, при посередництві Стефана Іллезгазі ерцгерцог Матіас домовився з Бочкаєм спочатку про перемир'я, а 23 червня 1606 р. обидві сторони підписали у Відні мир. Укладення миру не одразу завершило військові акції. С.Бочкай поставив умову, що мир вступить у дію лише після підписання договору з Османською імперією. Де ж у віденський мир поклав край антигабсбурзькому повстанню. Договір від імені Рудольфа II підписував ерцгерцог Матіас (майбутній угорський король Матіас II).

Фундаментальні положення віденського договору мали забезпечити невторчання імператора у релігійні справи країни, обіцянку, що на найближчому сеймі буде обраний угорський палатин, а разом з тим керівниками фортець та укріплень в Угорщині будуть призначені представники місцевої знаті. При цьому їхня релігійна приналежність не братиметься до уваги. Окремі пункти угоди стосувалися й І.Бочкаї. Габсбурги визнали його трансільванським князем, він отримав контроль над Токаєм та трьома комітатами на північному сході Угорщини (Сатмар, Угоча та Берег), які після його смерті мали приєднатися до Угорщини⁴³. Крім цього, латинський текст угоди містив відомості власне про Угорщину та приєднані частини. До складу королівського та імператорського маєстату мала бути приєднана Угорщина і такі її приєднані частини, як Хорватія, Далмація та Словенія⁴⁴. В угоді було закріплено не лише вирішення нагальних військово-політичних проблем, але вона містила також статтю про заборону отримання прав власності для чернечого ордену єзуїтів. Для всі учасників повстання проголошувалася амністія.

Наступним ходом у цій ситуації мали стати дипломатичні та мирні переговори з Портою. З огляду на несприятливу ситуацію, яка склалася через військове протистояння з Персією та в Анатолії, Османська імперія почала розмірковувати над можливістю укладення миру в Угорщині. Фактично, ще до падіння Острігому (серпень 1605 р.) у Буді уповноважені ерцгерцога Матіаса Ян фон Молларт та граф Міхай Адольф Алтган відновили мирні дискусії з візиром кетюдом Абдім та будинським кадї Габіло ефенді. Взяття Острігому означало їх припинення. Прогресом у цій справі виявилось підписання мирного договору між імператором та І.Бочкаї⁴⁵. Так, наприкінці жовтня 1606 р. представники обох сторін обговорювали це питання на мирній конференції, яка відбулася неподалік від р.Житава. Турецьку сторону представляв будинський намісник Алі-паша, його секретар Габіл ефенді та Мустафа ефенді.

Османське посольство прибуло з Острігому на човнах та розбило табір на правому березі р.Дунай поблизу Алмашу. Імператорські уповноважені, серед яких були Ян фон Молларт, граф Міхал Адольф Алтган, Юрай Турзо М.Іштванфі, Зігфрід Колоніч, Франтішек Баттіані та заступники С.Бочкай - Стефан Іллезгазі та Павел Ніарі, прибули з Комарна і розбили табір навпроти турецького, поблизу гирла р.Житава⁴⁶.

11 листопада 1606 р. в результаті тритижневих дебатів представники обох сторін підписали мир на 20 років. На відміну від попередніх укладених домовленостей, Житавська угода була важливою не лише з точки зору врегулювання відносин між Габсбурзькою монархією та Османською імперією, але і мала загальноєвропейське значення. Таким чином, мир, підписаний поблизу р.Житава, закінчив довгу та безглузду 15 - літню війну між Габсбургами та Портою. Жодна з воюючих сторін не здобула перемогу у цій війні. Долю, фактично, вирішила ситуація, яка склалася в обох державах. Мирна угода розв'язувала деякі дипломатичні проблеми: суперечки щодо земель та фортець, право оподаткування на прикордонних землях.

За умовами угоди, Порта вперше визнала свого партнера рівноправним, про що свідчать окремі пункти договору. Якщо попередні перемир'я уклалися на вісім років і супроводжувалися щорічним трибутом (харадж) у розмірі 30 тисяч золотих, то на цей раз перемир'я укладалося на 20 років, а щорічний трибут був замінений разовим подарунком у розмірі 200 тисяч талерів. Якщо до цього часу Порта визнавала за Габсбургами лише титул "віденський король", то відтепер турки визнавали титул "римський імператор".

Наступні пункти угоди стосувалися способів збереження миру. Були заборонені турецькі та татарські напади на землі Габсбургів, а у відповідь не дозволялося і спустошення турецьких володінь імператорськими військами. Про всі ці порушення одразу ж повідомлявся імператорський представник у Рабу або хорватський пан, а з турецького боку - беглербеї в Ягері, Темешварі та Каніжі або ж будинський намісник. Щодо становища фортець та укріплень, то всі вони мали залишитися в первісному стані, а будівництво нових без відома іншої сторони було заборонене. Наступні пункти угоди уточнювали обмін посольств та подарунків, визначали термін дії миру. Він вступав у дію на початку жовтня 1606 р.

Угода не оминула також імператорського Вацова, що мав бути відбудований, але не розширений, та регулювала ситуацію на прикордонних землях: села, які від часів взяття Ягера (1596) платили данину, мали вважатися турецькими та й надалі сплачувати податки; села, які належали до фортець Філяково, Сечани, Новоград, Шомошка, Гайначка, Дівін, Модрий Камінь, Датмпоти, Паланка, були звільнені від османського ярма⁴⁷.

Окремі свідчення про процес підписання мирної угоди містяться і в повідомленнях ерцгерцога, а згодом і угорського короля Матіаса II. Зокрема, це повідомлення про переговори з Османською імперією, які датовані 1606-1608 рр. Повідомлення за 1606 та 1607 рр. в основному містять відомості про хід переговорів, які вже почали вестися з метою підписання нового перемир'я. Повідомлення за 1608 р. містить вже інформацію про укладення миру між Габсбургами та Портою⁴⁸. Таким чином, початок XVII ст. збігався з новим початком дії нового перемир'я⁴⁹. Фактично, в ході війни війська обох держав скоріше уникали сутичок, ніж зустрічалися у відкритому бою. Якщо розглядати військовий аспект цього питання, то з імператорського боку спостерігається зародження нової тактики, яка повністю проявилася вже у війнах з Османською імперією протягом наступного століття. Важливим фактором всього ходу війни все ж таки була зовнішня політика XVI ст. Щодо

прямих наслідків для словацьких земель, то зважаючи на те, що вони були ареною бойових дій, найбільше збитків зазнало місцеве населення. Нечуваними темпами збільшувався розмір податків, а до цього додавалася ще й постійна зимівля найманих військ імператора, що також мало негативні наслідки⁵⁰.

Відтак, Житавський мирний договір закінчив п'ятнадцятилітню військову конфронтацію двох сил у Центрально-Східній Європі, яка наперекір напруженню військових та господарських сил обох держав не принесла перевагу жодній зі сторін.

¹Starý narod - mladý štát / [Ferko M., Marsina R., Deák L., Kružliak I.]. - Bratislava: Narodna Banka Slovenska, Litera, 1994. - 144 s.

²Dejiny Slovenska / [Čaplovič D., Cičaj V., Kovač D., Lipták L., Lukačka J.]. - Bratislava: AEP, 2000. - 310 s.

³Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko / V. Kopčan - Bratislava: SAV, 1986. - 222 s.

⁴Kopčan V. Slovensko v tieni polmesiaca / V. Kopčan, K. Krajčovičova. - Martin: Osveta, 1983. - 216 s.

⁵Dangl V. Vojenské dejiny Slovenska. II zväzok. 1526 - 1711 / V. Dangl, V. Kopčan. - Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1995. - 226 s.

⁶Kratké dejiny Slovenska / [zost. E. Mannova]. - Bratislava: AEP, 2003. - 368 s.

⁷Kopčan V. Slovensko v tieni polmesiaca...

⁸Dangl V. Vojenské dejiny Slovenska. II zväzok. 1526 - 1711 / V. Dangl, V. Kopčan. - Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1995. - 226 s.

⁹Janáček J. Rudolf II a jeho doba / J. Janáček. - Praha: Svoboda, 1987. - 571 s.

¹⁰Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko...

¹¹Kovač D. Kronika Slovenska. I. Od najstarších čias do konca 19. storočia / D. Kovač. - Bratislava: Fortuna Print&Adox, 1998. - 616 s.

¹²Dangl V. Vojenské dejiny Slovenska. II zväzok. 1526 - 1711 / V. Dangl, V. Kopčan. - Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1995. - 226 s.

¹³Dangl V. Slovensko vo vire stavovských povstaní / V. Dangl. - Bratislava: SPN, 1986. - 216 s.

¹⁴Blaškovič J. K dejinám tureckej okupácie na Slovensku / J. Blaškovič // Historické štúdie. - 1965. - Ročník 8. - S. 95-117.

¹⁵Dejiny Slovenska / [Čaplovič D., Cičaj V., Kovač D., Lipták L., Lukačka J.]. - Bratislava: AEP, 2000. - 310 s.

¹⁶Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko...

¹⁷Kopčan V. Slovensko v tieni polmesiaca...

¹⁸Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko...

¹⁹Evliya Čelebi. Kniha ciest / Evliya Čelebi : [preložil V. Kopčan]. - Bratislava: Tatran, 1978. - S. 232-233.

²⁰Tejnil E. K dejinám tureckého panstva na Slovensku II. Dejiny fil'akovského sandžaku / E. Tejnil // Historické štúdie. - 1959. - Ročník 5. - S. 149-221.

²¹Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko...

²²Dangl V. Vojenské dejiny Slovenska. II zväzok. 1526-1711 / V. Dangl, V. Kopčan. - Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1995. - 226 s.

²³Tejnil E. K dejinám tureckého panstva na Slovensku II. Dejiny fil'akovského sandžaku / E. Tejnil // Historické štúdie. - 1959. - Ročník 5. - S. 149-221.

²⁴Kopčan V. Slovensko v tieni polmesiaca...

²⁵Hora-Horejš P. Toulky českou minulostí. Díl. 3 / P. Hora-Horejš. - Praha: Baronet, 1994. - 239 s.

²⁶Matunák M. Z dejin slobodného a hlavného banského mesta Kremnice / M. Matunák. - Kremnica: Bratstva, 1928. - 541 s.

²⁷Dorazil O. Svetové dejiny v kostve / O. Dorazil. - Praha: Papirus a Jeva, 1997. - 533 s.

²⁸Blaškovič J. K dejinám tureckej okupácie na Slovensku / J. Blaškovič // Historické štúdie. - 1965. - Ročník 8. - S. 95-117.

²⁹Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko...

³⁰Die Geschichte Ungars / [herausgegeben von I. Barta, I. Berend, P. Hanak, M. Laska, L. Makkai, zs. L. Nagy und Gy. Ranki]. - Budapest: Corvina, 1971. - 786 s.

³¹Tejnil E. K dejinám tureckého panstva na Slovensku II. Dejiny fil'akovského sandžaku /

- E. Tejnil // Historické štúdie. - 1959. - Ročník 5. - S. 149-221.
- ³²Horváth A. Turci na Slovensku / A. Horváth, V. Kopčan. - Bratislava: SPN, 1971. - 210 s.
- ³³Dangl V. Bitky a bojiska. Od Wogastisbergu do Lomač / V. Dangl. - Bratislava: Mladé leta, 1984. - 251 s.
- ³⁴Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko...
- ³⁵Kopčan V. Slovensko v tieni polmesiaca...
- ³⁶Die Geschichte Ungars / [herausgegeben von I. Barta, I. Berend, P. Hanak, M. Laska, L. Makkai, zs. L. Nagy und Gy. Ranki]. - Budapest: Corvina, 1971. - 786 s.
- ³⁷Dangl V. Vojenské dejiny Slovenska. II zväzok. 1526-1711 / V. Dangl, V. Kopčan. - Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1995. - 226 s.
- ³⁸Dangl V. Bitky a bojiska. Od Wogastisbergu do Lomač / V. Dangl. - Bratislava: Mladé leta, 1984. - 251 s.
- ³⁹Hora-Horejš P. Toulky českou minulostí. Díl. 3 / P. Hora-Horejš. - Praha: Baronet, 1994. - 239 s.
- ⁴⁰Kopčan V. Slovensko v tieni polmesiaca...
- ⁴¹Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko...
- ⁴²Svedectvo Michala Šuškoníča o výčinoch vojsk generála Bastu v Bánovciach / Dvořák P. // Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. Turci v Uhorsku I. Život v Uhorskom kraľovstve počas tureckých vojen od tragickej bitky pri Moháči až do Bratislavského snemu. - Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005. - S. 46-47.
- ⁴³Kontler L. Dejiny Maďarska / L. Kontler. - Praha: Lidové noviny, 2001. - 603 s.
- ⁴⁴Ustanovenia Víedenského mieru o území a národoch Uhorska, náboženskej slobode, politických a právnych otázkach // Dokumenty slovenskej národnej identity a štatnosti. I. / [Beňko J., Hronský M., Marsina R., Pekník M.]. - Bratislava: Národné Literárne centrum, 1998. - S. 196.
- ⁴⁵Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko...
- ⁴⁶Mier, ktorým sa skončila pätnásťročná vojna / Dvořák P. // Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. Turci v Uhorsku I. Život v Uhorskom kraľovstve počas tureckých vojen od tragickej bitky pri Moháči až do Bratislavského snemu. - Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005. - S. 48-51.
- ⁴⁷Ibid.
- ⁴⁸Державний архів Закарпатської області. - Ф.4. Надзупан Ужанської жупи, г. Ужгород. - Оп. 2. - Спр. 233. Сообщение князя Австрии Матвея о мирных переговорах с Турцией. 1606 г. - 2 арк.; там само. - Спр. 253. Сообщение короля Австрии о мирных переговорах с Турцией. 1607 г. - 2 арк.; там само. - Спр. 276. Сообщение князя Австрии Матвея о заключении мира с Турцией. 1608 г. - 4 арк.
- ⁴⁹Veselá-Přenosiľová Z. Ke vzťahu slovenského hľadu k osmanskej expanzii / Z. Veselá-Přenosiľová // Československý časopis historický. - 1975. - Ročník 23. - S. 687-705.
- ⁵⁰Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko...

Товтын Я.И.

Пятнадцатилетняя война и её роль в турецкой экспансии словацких земель (1593-1606 гг.)

В данной работе речь идет об одном из главных этапов экспансии Османской империи в Центрально-Восточной Европе. Внимание обращено на важные этапы и моменты "Пятнадцатилетней войны", которая завершила очередное соперничество Монархии Габсбургов и Порты.

Tovtyn Ya.I.

15-year war and its role in Turkish expansion of Slovak land (1593-1606)

The article deals with one of the main periods of expansion of Ottoman Empire in Central-Eastern Europe. The attention is paid to important periods and moments of "15-year war" that ended recurrent rivalry between Gabsburg Monarchy and Port.